

KÅRE LUNDEN: Europa i Krise. Aschehous verdenshistorie 6. Redigeret af KNUT HELLE, JARLE SIMENSEN, SVEN TÅGIL, KÅRE TØNNESSON. Oslo, H. Aschehoug og Co. (W. Nygaard), 1984. 272 s. Ill.

ERIK KJERSGAARD & TROELS DAHLERUP: Europas ekspansion. Politikens verdenshistorie 10. Redigeret af ERLING BJØL. Kbh., Politiken, 1984. 336 s. Ill.

Forlagsverdenens luner har gjort, at der omtrent samtidig er udkommet to fremstillinger af Europas historie i Senmiddelalderen, begge skrevet af nordiske historikere: Nordmanden Kåre Lundens i Aschehous verdenshistorie og danskeren Erik Kjersgaards i Politikens verdenshistorie. Begge indgår i store »forlagsflagskibe« med medarbejdere fra flere nordiske lande, mange bind og rigt illustrationsmateriale. Dermed holder ligheden imidlertid op, for både i synsvinkel og i kvalitet er der betragtelig forskel imellem dem.

Kontrasten mærkes allerede i titlerne, hvor Lundens *Europa i krise* står over for Kjersgaards *Europas ekspansion*. Til en vis grad ligger årsagen til denne kontrast uden for de enkelte forfatteres indflydelse, idet den er en følge af den forskellige bindinddeling, de to værkers hovedredaktører har foretaget. Erling Bjøl har ladet Politikens senmiddelalderbind gå fra 1300 til 1500-tallets midte og indbefatte opdagelsesrejserne, og dermed bliver ekspansionstemaet mere nærliggende end i Aschehous redaktionsteams udskæring, hvor Senmiddelalderen slutter allerede omkring 1500, og opdagelsesrejserne er henvist til et parallelt bind om Verden på opdagelsesernes tid.

Men kontrasten ligger dybere end blot i en forskellig afstikning af bindenes kronologiske og geografiske grænser. Det er to helt forskellige måder at gribe opgaven an på, der står over for hinanden. Begge værkers forfattere har læst bredt i den nyere og nyeste forskning; men hvor Kjersgaard benytter den til at hente detaljer til forsiring af en bredt malende fremstilling af temmelig traditionelt tilsnit, har Lunden søgt inspiration i de nyere forskningstendenser til et dristigt forsøg på at skabe en stramt og logisk opbygget helhedstolkning i let tilgængelig form.

Lundens udgangspunkt er at søge de elementer i Europas senmiddelalderlige samfund, som fik afgørende betydning for de følgende århundreders udvikling. Fremmest blandt disse ser han statsmagtens styrkelse og udvidelse på bekostning af de lokale magtcentre, der blev undermineret af den senmiddelalderlige krise. Og da det altovervejende flertal af Europas befolkning var bundet i et landbrug med meget ringe produktivitet, er det nødvendigvis i landbrugssamfundet, han må søge årsagerne til disse forskydninger i den højere politiske organisation. Den del af den

totale samfundsproduktion, som blev omsat gennem byernes handel, var for beskeden til at give byerne mere end en marginal position i Senmiddelalderens samfund. Når der alligevel fandt en vis ekspansion og blomstring sted i byernes kultur i denne periode, skyldtes det at især befolkningsnedgangen medførte en øget produktivitet i landbruget (Lunden s. 35).

Den kombination af økonomisk og politisk udvikling, Lunden anser for at være Senmiddelalderens afgørende arv til de følgende århundreder, fandtes først og fremmest i de største og mægtigste af de vesteuropæiske territorialstater – England og Frankrig. Derfor får disse to lande hovedparten af Lundens opmærksomhed. Det tilbagestående Østeuropas senmiddelalderlige version af »feudalopløsningen« såvel som det højtudviklede Norditaliens bystater fremstår i sammenligning hermed som en art verdenshistoriske blindgyder med tilsvarende mindre krav på forfatterens opmærksomhed.

Lundens bog er disponeret over en logisk fremadskridende argumentation. Fundamentet lægges med en skildring af folketal, bebyggelse og landbrugsteknik, hvor pestens og den deraf følgende befolkningsnedgangs afgørende betydning understreges. Dernæst følger den vigtigste ramme om dette landbrugssamfund på det lokale plan, grundlaget for overklassens og statens magtudøvelse og derigennem også for cirkuleringen af landbrugsproduktionens overskud: godset. Også her får den Sorte Død en væsentlig rolle, idet Lunden ser den som den vigtigste enkeltfaktor bag godsejernes tab af magt til på den ene side bønderne, på den anden side statens skatteudskrivnings- og justitsapparat. Først derefter skildres byerne – kort, og med stadig understregning af deres beskudne størrelse i henseende til folketal og til andel i den samlede omsætning af værdier i samfundet.

Understregningen af byernes begrænsede styrke er velkommen, for så vidt som en liberalistisk historietradition har ført til, at borgerskabets og byernes fremmarch i Senmiddelalderen ofte er blevet overdrevet i det 20. årh.s verdenshistoriske fremstillinger. Men Lundens opgør med dette historiebillede går for vidt og fører ham ud i selvmodsigelser. S. 95 argumenterer han for, at den produktivitetsforøgelse, der må have fundet sted i landbruget i Senmiddelalderen, er blevet opslugt af landbrugssamfundet selv i form af bedre ernæring og/eller nedsat arbejdstid. Det er rigtigt at inddrage sådanne betragtninger, som er særlig relevante i en ufuldkommen markedsøkonomi. Men de kan langt fra have almen gyldighed for hele Europa, og s. 35 forudsætter Lunden da også – som nævnt – at den øgede produktivitet i landbruget gav grundlag for en vis vækst i byernes betydning. Lunden undlader at omtale nogle af de elementer i

landbrugssamfundet, som peger på, at en stigende del af landbrugsproduktionen er blevet omsat i handelen i Senmiddelalderen – således den begyndende udvikling af specialiserede landbrugsdistrikter, der producerede f.eks. vin eller farveplanter med salg for øje, og som var afhængige af kornimport. Også tekstilproduktionens stigende udbredelse af forlagssystemet i landdistrikterne er et tegn på, at landbrugssamfundet i det mindste i dele af Europa er blevet bundet nærmere sammen med byerne og markedet.

Med disse indledende, samfundsbeskrivende afsnit er grunden lagt til det kapitel, som alene ved sin længde – 106 af tekstens 256 sider – skiller sig ud som bogens kerne: Skildringen af statsmagts grundlag og vækst. Indledningsvis præsenteres »aktørerne« – de statsbærende stænder, gejstlighed og adel, i deres brogede mangfoldighed. Derefter kommer hovedfremstillingen under titlen »Krig og højere politisk organisation«. Elegant lykkes det Lunden at forme fremstillingen af Europas politiske historie i 14.–15. årh. som en tematisk gennemgang af statsmagts fremvækst i Vesteuropa og de variationer over temaet, det øvrige Europa bød på. Foruden de allerede gennemgåede samfundsforhold bliver krigsteknikkens udvikling understreget som en af hovedårsagerne til forskydningerne i magtforholdene i samfundets øverste lag. På den ene side svækkede arbejdskraftmangelen efter pesten godsejernes greb om bønderne – på den anden side gjorde de stigende omkostninger ved krigsførelse adelen stadig mere afhængig af fyrstemagten. Statsmagts vækst er i høj grad historien om, at adelen indså sin interesse i at udøve sin magt gennem statens administrative apparat i stedet for i konkurrence med det (Lunden s. 169).

Tolkningens styrke ligger i, at Lunden klart, kortfattet og på et enkelt og ligefremt nynorsk får samlet en væsentlig del af ledetrådene i den nyere forskning i Europas økonomiske og politiske historie i Senmiddelalderen. Hovedtrækkene i den er overbevisende – så langt den rækker. For med dette overordentlig inspirerende hovedafsnit synes Lunden stort set at have nået at sige, hvad han virkelig havde på hjerte. De efterfølgende kapitler om kirke, religion, kættere og oprørsbevægelser, filosofi, naturvidenskab, kunst og litteratur spiller idelig tilbage til det centrale afsnit, men har ikke samme sammenhæng og dybde. I læsningen af disse afsnit bliver læseren klar over, at Lundens stringente fokusering på nogle få, lange udviklingslinjer sker på bekostning af andre elementer, som ikke er mindre væsentlige for vor forståelse af Senmiddelalderen.

Mest kan det undre, at det 14.–15. årh.s sociale oprørsbevægelser er blevet adskilt fra skildringen af landbrugssamfundets og godsejermagts udvikling og klemt inde mellem kapitlet om kirken og de obligate

slutafsnit om videnskab, kunst og litteratur. Det skyldes vel Lundens ønske om at skildre oprørerne i sammenhæng med socialt farvede religiøse oppositionsbevægelser som lollarderne i England og hussitterne i Bøhmen. Dermed må afsnittet placeres i fortsættelse af kapitlet om kirken, og dette kapitel må i Lundens fremstilling nødvendigvis komme sent, i kraft af at kirken – al sin tilsyneladende magt til trods – i sidste ende levede af den verdslige magtelites nåde og på dens præmisser. Der er meget rigtigt i denne synsvinkel, ikke mindst i relation til de problemer, der er Lundens hovedtema. Men det bør ikke overskygge det forhold, at der foregik en stadig vekselvirkning mellem den verdslige og den gejstlige side af samfundet. Religionen og kirken leverede i vid udstrækning de rammer, det sprog og de ritualer, der stod til rådighed for såvel almue som overklasse til at forstå og påvirke naturkræfter og menneskeligt samfund, og netop i Senmiddelalderens århundreder arbejdede kirken på at bringe det verdslige samfunds normer i bedre overensstemmelse med kirkens lære. Derfor kunne man have ønsket dette aspekt af Senmiddelalderens kultur mere integreret i tolkningen, end tilfældet er hos Lunden.

I det hele er der en vis inkonsistens over kapitlet om kirken. Lunden bygger på en række af de væsentligste nyere angelsaxiske værker om senmiddelalderlig religiøsitet og understreger de mere eller mindre ortodokse ritualers betydning som praktiske redskaber i landbrugssamfundets bearbejdelse af naturkræfterne. Deraf følger, at det moderne skel mellem »religion« og »magi« ikke har gyldighed for Senmiddelalderen (Lunden s. 225). Men de religiøse ritualers tilsvarende betydning som redskaber til bearbejdelse af individuelle og kollektive konflikter i det menneskelige samfund bliver ikke omtalt. Og i sidste ende bliver tolkningen præget af en moderne, efterreformatorisk forestilling om, at sand religion fordrer et umiddelbart, individuelt og inderliggjort forhold mellem den troende og Gud. Mystikerne og beginerne kommer til at fremstå som repræsentanterne for den sande religiøsitet i modsætning til tilstanden i den overvejende del af gejstlighed og lægfolk. Denne tilstand skildres i vendinger, som trods forsigtighed i udtrykket efterlader læseren med opfattelsen af, at der herskede en tilstand af alvorligt forfald i kirkens religiøse standard i Senmiddelalderen.

Reformationsperspektivet sidder dybt i alle historikere, der beskæftiger sig med 1300–1400-årenes kirke. Her fører det til, at Lunden ignorerer kontinuiteten fra de foregående århundreders klosterreformbevægelser frem til mystikerne; fællestrækket er, at det religiøse ideal for alle samfundsgrupper hentedes i munkelivet. Når man finder stærkere udtryk for forargelse over »forfald« i kirken i Senmiddelalderen, må det snarere ses som udslag af, at kirken gennem disse århundreder havde stigende

held med sin »folkeopdragende« indsat. Som helhed var kirkens standard næppe faldende; men stadig flere stillede forventninger til hele gejstligheden, som tidligere kun var stillet til den lille kreds af specialister i det hellige, der holdt sig bag de store herreklostres mure.

En af reformationens væsentlige forudsætninger er vel, at det verdslige livs betingelser i et samfund, der var blevet mere mobilt og ustabil, i det lange løb var vanskeligt forenelige med en praktisering af de fromhedsideal, der så op til den afsondrede klostertilværelse som den højeste grad af fuldkommenhed. I denne henseende peger mystikerne ikke fremad mod reformationen, men bagud mod de store munkeordeners fromhedstradition. Måske var bruddet med denne tradition den vigtigste og varigste religiøse nyskabelse i reformationens århundrede. På længere sigt lagde det grunden til, at statsmagten kunne overtage størstedelen af de konfliktløsende funktioner, der havde været de kollektive religiøse ritualers.

Lundens syntese er på ingen måde unuanceret, men hans grundholdning er ret håndfast materialistisk, og den nyere, antropologisk inspirerede forskning har ikke haft større indflydelse på fremstillingens hovedlinjer. Det er de politisk-økonomiske samfundskræfter, der er de handlende »personligheder«, og spørgsmål om religion og mentalitet spiller kun en underordnet rolle. Dermed afskærer Lunden sig netop fra at behandle de middelalderlige samfunds vigtigste konfliktløsende mekanismer, som var knyttet til religionen og til den immaterielle sfære, som behandles af den mangesidede forskning, der sammenfattes under betegnelsen »mentalitetshistorie«. Det er da også karakteristisk for fremstillingen, at den fokuserer på klasse modsætninger og -konflikter. De ikke mindre vigtige identitets- og solidaritetsskabende institutioner og ritualer, som snart understregede, snart slørede disse modsætninger, får kun meget begrænset opmærksomhed. Således er behandlingen af såvel landsbyfællesskaber som gilder og laug overfladisk, og det er stort set kun deres økonomiske og institutionelle aspekter, der bliver inddraget. Med udeldelsen af de immaterielle sider af samfundet mister læseren væsentlige forudsætninger for at forstå, hvorfor og hvordan de senmiddelalderlige samfund trods alt fungerede gennem de to århundreder, bogen behandler.

På et andet plan udgør Lundens manglende interesse for det individuelle handlingsforløb et problem, nemlig i forhold til det, der må være en sådan verdenshistories formål: at give en klar og overskuelig oversigt på grundlag af den nyeste forskning, beregnet på den alment historisk interesserede læser. For så vidt er bogen alt dette; men mange vil nok alligevel finde den vanskelig, netop fordi den så konsekvent er bygget op

omkring anonyme samfundskræfters udvikling. Begivenheder og personer er kun brugt som eksempler. Ofte prægnant og tankevækkende – men konsekvensen er, at læsere uden rimeligt bred baggrundsviden antagelig vil kunne have vanskeligt ved at følge argumentationen. Dette er ikke noget ønske om, at Lunden i stedet skulle have skrevet et værk med den politiske begivenhedshistorie som dispositionskerne. Hans *Europa i krise* vil være udbytterig og inspirerende læsning for faghistorikere og for viderekomne historisk interesserede – i sig selv en ganske stor læserkreds. Men for mange læsere – herhjemme måske ikke mindst den yngre generation, som aldrig har fået perioden gennemgået i skolen – vil det nok være forvirrende at blive kastet hovedkulds ud i demografi og samfundsøkonomi, uden at man forinden har fået placeret nogle håndgribelige, geografiske og politiske fikspunkter.

Det er ikke på dette plan, Kjersgaards *Europas ekspansion* volder problemer. Det første kapitel, Europa i 1300-tallet, maler i brede strøg et billede af Europas politiske inddeling med en kort skildring af de enkelte landes samfundsforhold og politiske struktur. Hermed er netop etableret de fikspunkter, læseren kan gribe tilbage til under den videre læsning, og som savnes hos Lunden. Men den efterfølgende fremstilling lader i høj grad læseren i stikken, fordi Kjersgaard ikke udnytter den nyere forskning til at sætte de skildrede begivenheder i et bredere perspektiv. Beskrivelsen af periodens dramatiske hændelser er veloplagt, bred og letlæst, men den savner dybde. Bogens disposition er løs, den fremtræder som et konglomerat af indbyrdes uafhængige kapitler, hvor udvalget af temaer synes at være styret hovedsageligt af, hvor der er en spændende historie at fortælle. Økonomi og samfundstrukturer bliver kun flygtigt omtalt, nogle få sider *en passant* i tilknytning til beretningen om den Sorte Død, Hundredårskrigen, Renæssancen. Det er den politiske historie i traditionel forstand, der er i højsædet, og når socio-økonomiske forhold inddrages, er det fjernhandelen, de store byer og handelskapitalismen, der fremhæves, snarere end udviklingerne i landbrugssamfundet, som i vid udstrækning bliver ignoreret. I samklang hermed er der tilmålt Italien en uforholdsmæssig stor plads i teksten. I Troels Dahlerups slutkapitler, hvor fremstillingen føres op til midten af 1500-tallet, bliver stilen mere knap og perspektivet bredere, men det har ikke været muligt for Dahlerup at samle de foregående afsnits løse tråde.

Ingen af bøgerne har egentlig håndbogskaraktter. Det er brede fremstillinger, beregnet på at blive læst i deres helhed. Kun Lundens bind er forsynet med en litteraturfortegnelse, der er egnet som udgangspunkt for videre læsning: tematisk opdelt, kommenteret og med nogle få, centrale værker om hvert emne.

Illustrationsmaterialet afspejler i høj grad værkernes forskellige karakter. Lunden og hans billedredaktør Gil Dahlström har gjort sig store anstrengelser for at supplere de obligate, klassiske illustrationer med mindre velkendt, men særdeles relevant materiale, som gennem korte, men indholdsrige billedtekster kan supplere og uddybe hovedtekstens oplysninger. Også i Politikens verdenshistorie er der lagt meget arbejde i at finde nyt illustrationsmateriale – men her har anstrengelserne lidt for ofte ført til valget af sene kopier og frie rekonstruktioner frem for samtidigt billedmateriale. Illustrationerne følger fremstillingen meget nøje, men billederne bidrager sjældent til at supplere og uddybe teksten.

Billedteksten til en af de – forholdsvis få – illustrationer, der optræder i begge værker, udtrykker i en nøddeskal forskellen mellem de to fremstillinger af Europas Senmiddelalder. Det drejer sig om Jan van Eycks berømte billede af Giovanni Arnolfinis trolovelse:

*Lunden s. 255*

»Arnolfinis truloving«, 1434, av Jan van Eyck (ca. 1390–1441), den mest berømte målar nord for Alpane i si tid. Van Eycks bilete sameiner den største realisme med ein direkte symbolbruk som liknar den gotiske. Lysa i krona er brudekjertar, spegelen er eit Mariasymbol (jomfrudom), hunden står for truskap (og kanskje lydnad) og tretøflene til venstre for det heilage (berrfotte). Brudgommens lyfte hand er truskapslovnad. Når Donatello gjev meining til verket ved uttrykk og holdning, er det noko anna, nyare og vanskelegare.

*Kjersgaard s. 198*

Det var karakteristisk for den nye tid, at det nu ikke længere blot var fyrster og konger, der blev portrætteret af de store kunstnere. En forretningsmand var velhavende nok til også at kunne bestille selv en Jan van Eyck til at male sit bryllupsbillede. Det gjorde den rige Lucca-købmand Giovanni Arnolfini i 1434. Her står han hånd i hånd med sin brud, der ser gravid ud, men ikke nødvendigvis behøver at være det. »The pregnant look« var på mode. Billedet er malet hjemme i Arnolfinis dagligstue – trættøflerne står til venstre, og skødehunden hopper lystigt rundt på gulvet. Det nymodens spejl er der også blevet råd til. I spejlbilledet kan vi se kunstneren, som han står og maler.

*Michael H. Gelting*

LARS J. LARSSON: Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523–1525. Bibliotheca Historica Lundensis LX. Malmö, Liber Förlag, 1986. 211 s.

En af de få positive effekter af Roskildefreden, må vi indrømme, er den, at så mange fortræffelige svenske historikere er blevet inspireret til at dyrke ældre, dansk historie. Opgaven er unægteligt taknemlig, eftersom de indfødte for det meste holder sig undseligt tilbage. En af de prisværdige,